

GESCHIEDENIS

Aan het begin van de geschiedenis van de Evangelische Broedergemeente in de 18e eeuw waren alle inwoners van Herrnhut lid van de lutherse gemeente in Berthelsdorf en bezochten daar de zondagse kerkdienst. Pas vanaf 1761 werden in Herrnhut preekdiensten gehouden. In andere gemeenten bv. in Ebersdorf en op de Herrnhag was er al eerder een ontwikkeling te zien naar een zelfstandige kerkelijke gemeente met eigen diensten. De preek echter blijkt in de begintijd vooral gasten als doelgroep gehad te hebben. De eigen leden werden door andere vormen van liturgie en eredienst aangesproken. Belangrijk was daarbij de “Gemeinrede”. Uitgaand van een Bijbeltekst werden hier concrete vragen en uitdagingen voor de hele gemeente besproken.

In de 18e eeuw werden er op een zondag in een Europese Broedergemeente een aantal kerkelijke vieringen gehouden:

- Zaterdagavond Zangdienst
- Zondagochtend vroeg Gebed van de Kerklitanie
- Zondagochtend Preekdienst in de vorm Lied – preek – gebed (Onze Vader) – Lied
- Zondagavond Liturgische viering / Heilig Avondmaal

In de loop van de 19e eeuw zijn de verschillende vieringen steeds meer met elkaar verbonden. En in de 20e eeuw werd de preekdienst in vele gemeenten de enige dienst op zondag, voorafgegaan in de plaatselijke gemeenten, door de zangdienst op zaterdagavond.

In Nederland volgt de gemeente Zeist deze algemene ontwikkeling van de vooral Duitse Broedergemeente, met de bijzonderheid, dat hier nog lange tijd de “Liturgie” op zondagavond gehouden werd, ja, tot vandaag op een aantal zondagen in het jaar op de zondagavond liturgieën gezongen worden.

In de (groot-)stedelijke gemeenten met een Surinaamse achtergrond was de zondagse preekdienst van begin af aan de centrale viering van de zondag en in de diaspora vaak zelfs de enige bijeenkomst. In deze diensten moest daarom ook alles een plaats kunnen vinden, wat voor het individuele lid en de gemeente van belang was.

De diensten in de Surinaamse gemeenten zijn daardoor vaak veel langer en kleurrijker als in de traditionele Duits / Nederlandse traditie gebruikelijk.

THEOLOGISCHE BEZINNING

De eerste Broedergemeenten in Europa waren in feite communautaire gemeenschappen. Zij wilden het hele leven als eredienst gestalte geven. Samen geloven, bidden, wonen en werken ... dat was het idee achter de manier hoe zij hun leven inrichten, en dus ook hun vieringen. Daarom waren er in de gemeente geen heilige plaatsen (want de hele gemeente is de woonplaats van God) en ook geen heilige tijden voor de eredienst (want het hele leven is eredienst).

Er is dan ook in de (Duitse) taal van de Broedergemeente geen kerk maar een zaal, geen kerkdienst maar een samenkomst.

Belangrijk voor onze tijd is het misschien, dat wij ook de andere samenkomsten in de gemeente (Bijbelstudie, oudstenraadsvergadering, financiële commissie, ...) bewust als deel van onze eredienst vorm geven. Dat heeft zeker gevolgen voor de prioriteiten tijdens zo een bijeenkomst en ook voor de manier hoe wij met elkaar omgaan.

Theologisch belangrijk is, dat de eredienst (of viering) een gebeuren is, waar de hele gemeente actief deel van uitmaakt. Er zijn in een kerkdienst idealiter geen bezoekers of consumenten. Iedereen is deel van de viering. Door zingen, bidden, luisteren, geven ... Daarom is de voorganger (predikant, pastoraal werker of andere) niet iemand, die tegenover de gemeente staat. Hij blijft deel van de gemeente ook al spreekt hij haar het woord van God toe. De andere gemeenteleden nemen aan de dienst op verschillende wijze deel: organist, zaaldienst, koor ...

Alle gemeenteleden delen in het spreken en zingen tijdens de liturgie en het zingen van de liederen. Terwijl in de Duitse (of Europese) traditie het zingen in de preekdienst redelijk beperkt is (Wybrandt Ganzevoort merkt op, dat in een normale preekdienst maar drie liederen voorzien zijn), kent de Surinaamse gemeenschap in de Europees-Continental Provincie veel zingen in de zondagse dienst. Misschien komt dat door het ontbreken van de zangdienst op zaterdagavond als een aparte dienst.

Ook speelt in de dienst van de Surinaamse gemeenten de aandacht voor lief en leed van het individuele gemeentelid en de gemeente als geheel een belangrijke rol, terwijl dit in Zeist en andere oorspronkelijk Europese gemeenten in de preekdienst geen speciale ruimte heeft. Reden daarvoor is, dat in de Surinaamse samenleving, de kerk bij uitstek een ontmoetingsplek is.

Theologisch is er veel voor te zeggen om het leven van concrete gemeenteleden een plaats in de gezamenlijke eredienst te geven. Want wij hebben allen met dat wat zij zijn en meemaken een plaats bij God. Maar er is ook een gevaar, dat het persoonlijke tot het belangrijkste thema van de dienst wordt en het aanspreken door het woord van God, dat ons niet alleen bemoedigt, maar ook uitdaagt, daar achterblijft. Ook kan de zondagse dienst door een overvloed van “diensten in de dienst” (verjaardagsdiensten, troostdiensten, ...) uit zijn balans raken. Ook moet de zondagse dienst in al zijn delen een dienst van de hele gemeente zijn en niet van een speciale persoon of groep.

ORDE VAN DIENST

HUDIGE SITUATIE 1: DUITSE GEMEENTEN EN ZEIST

In de Duitse gemeenten en in Zeist is in de loop van de bovengenoemde ontwikkeling de volgende orde van dienst ontstaan:

Lied
Liturgie / Wisselgebed
Woord voor de kinderen – lied voor de kinderen (de kinderen gaan naar de zondagsschool)
Schriftlezing
Lied
Gebed – Lezing van de preektekst – preek
Lied

(Mededelingen – inzameling van de gaven)ⁱ
Voorbeden
Slotwoord – Slotvers
Zegen

HUIDIGE SITUATIE 2: SURINAAMSE GEMEENTEN

In de Surinaamse gemeenten is de situatie minder duidelijk. Elke gemeente heeft een eigen opbouw van de dienst ontwikkeld. Daarbij speelt de Surinaamse traditie een rol (zoals die in het gezangboek van de EBG te vinden is). Maar ook de bovengenoemde traditie van de Europese Broedergemeente is in de diensten terug te vinden. Daarnaast zijn vaak elementen uit de Nederlandse reformatorische traditie overgenomen. Bv. Votum en groet, die oorspronkelijk in de Broedergemeente geen plek hebben.ⁱⁱ Meer als in de Duitse gemeenten en Zeist wordt in de Surinaamse gemeenten in de zondagse dienst aandacht besteed aan de individuele en gemeenschappelijke vreugde en leed.ⁱⁱⁱ

De algemene opbouw van de dienst in de Surinaamse gemeenten zou het beste zo beschreven kunnen worden:

Voorzang
Welkom door de Oudstenraad / werkgroep (vaak met het lezen van de dagteksten)^{iv}
Lied
Welkom door de voorganger met votum (en groet)
(in sommige gemeenten) liturgie / wisselgebed
(in sommige gemeenten) inzameling van de gaven
Woord voor de kinderen – lied met de kinderen (de kinderen gaan naar de zondagsschool)
Schriftlezing (één of meerdere)
Lied
Gebed – lezing van de preektekst – preek
Lied
Mededelingen en aandacht voor vreugde en leed^v
(in sommige gemeenten) inzameling van de gaven
Dankgebed over de gaven
Voorbede en Onze Vader^{vi}
Slotlied
Zegen

Is het mogelijk om een gezamenlijke opzet voor een preekdienst in de Broedergemeente te formuleren?

EEN GEZAMENLIJKE OPBOUW VOOR DE PREEKDIENT

Ik doe een voorstel voor de principiële opbouw van een kerkdienst in de Broedergemeente in Nederland, waarbij elementen als voorzang en “vreugde en verdriet” niet in alle gemeenten aanwezig zijn:

AANKOMEN / AANBIDDING

Voorzang(als de gemeente ervoor kiest)
Welkom
Paaskaars (als de gemeente ervoor kiest)
Lied
Eventueel een inleiding in de dienst door de voorganger ingeleid met een votum
Liturgie / wisselgebed

VERKONDING VAN HET WOORD

Woord voor de kinderen – lied voor de kinderen
Schriftlezing(en)[bij meerdere teksten onderbroken met lied of muziek]
Lied
Lezing van de preektekst – gebed – preek
Lied

GEMEENSCHAP(VOLGORDE KAN VERSCHILLEND ZIJN)

Mededelingen
Inzameling van de gaven – onder zingen of muziek
Dankgebed (begint met dank voor de gaven) en Voorbede
Vreugde en verdriet - met lied(eren)[hierbij horen verjaardagen, troostdiensten ...](op dit moment niet in Zeist)

AFSLUITING

Woord voor de week (of een ander Bijbels slotwoord)
Slotlied (deel I)
Zegen
(Slotlied deel II)
(het slot van de liturgieën in het gezangboek van de EBGN bevat deze elementen)

Een opmerking om erover na te denken: In de Broedergemeente is het gebruikelijk om het gebed om verlichting door de Heilige Geest direct voor de preek te houden. In de traditie van de PKN is het gebruikelijk dit gebed voor de eerste schriftlezing te houden als gebed “bij de opening van de Schriften”. In dit gebed wordt dan ook het horen van de schriftlezingen ingesloten.

DE LITURGIE / HET WISSELGEBED

De liturgie is in de Broedergemeente (naast de liederen) een van de elementen, die de actieve deelname van de gemeente mogelijk en zichtbaar maken. Daarom kan dit element in principe niet vervallen.

De liturgen in de preekdienst hebben in de afgelopen decennia een bepaalde structuur gekregen binnen de Europees-Continental Broedergemeente. Als een voorganger zelf een liturgie samenstelt is het zinvol de volgende opbouw te handhaven:

Votum of Bijbels ingangswoord
Liedvers
Verootmoediging / Schuldbelijdenis
Liedvers / Kyrie
Genadeverkondiging
Liedvers / Gloria
(Geloofsbelijdenis)
Liedvers

In het gezangboek van de EBGN staan nog twee liturgieën met een andere vorm:

- De kerklitanie (vorm I). Hier begint de dienst met een uitgebreid gebed met voorbede voor een groot aantal onderwerpen. Als deze vorm wordt gekozen is er uiteraard geen voorbede meer aan het begin van de dienst.
- Een liturgie, die de litanie van het leven, lijden en sterven van onze Heiland Jezus Christus volgt. Hier worden het leven van Jezus met ons leven in verbinding gebracht. Een mooie traditie in de Broedergemeente. Vooral in de Lijdenstijd en de Paastijd best een goed gebed. Ook hier is het zinvol de voorbede voor een keer achterwege te laten.

Belangrijk is, dat de liturgie (het wisselgebed) een zelfstandig onderdeel van de dienst is. Zij mag best ook een eigen thema hebben. Liturgieën leven van de herhaling.

ANDERE PRAKTISCHE OPMERKINGEN

DE PAASKAARS

Een traditie, die oorspronkelijk niet uit de Broedergemeente komt, maar inmiddels in vele gemeenten een plek gevonden heeft, is de Paaskaars. De Paaskaars is een teken voor de aanwezigheid van de opgestane Heer in het midden van de gemeente. Er zijn in de diverse kerken zeer verschillende tradities met betrekking tot de Paaskaars. Zo zijn er streng liturgische kerken, waar de kaars met Hemelvaart uit beeld verdwijnt of minder vaak zichtbaar is – bv. alleen nog op de zondagen (als herinnering aan Pasen) of zelfs alleen bij bepaalde diensten (uitvaart, doop ...). Zoals eerder is uitgelegd, wilde (en wil) de Broedergemeente het hele leven van de gemeente in het bewustzijn van de aanwezigheid van de opgestane Heer vieren. Daarom zou het goed zijn om een eigen traditie van de Paaskaars te ontwikkelen, die bij deze principiële gedachte past. De volgende accenten zouden daarbij passen:

- De Paaskaars brandt altijd, wanneer de gemeente samenkomt (ook bv. tijdens een gemeentevergadering)
- De Paaskaars kan al branden, als de gemeente zich verzamelt of aan het begin van de dienst aangestoken worden. Belangrijk is dat voor de gemeente duidelijk is: de Paaskaars is een teken voor de aanwezigheid van Christus, die natuurlijk niet afhankelijk is van het branden van de Paaskaars. Aan de andere kant is een Paaskaars, die in de kerk staat en niet brandt, een negatief symbool.
- Het licht van de Paaskaars kan ook meegegeven worden aan de kinderen, die naar de zondagsschool (of kinderkerk) gaan, bv. doordat zij een lantaarn meenemen (is makkelijker dan een brandende kaars). Het licht in de lantaarn kan dan aan de Paaskaars ontstoken worden, dat maakt duidelijk, dat de zondagsschool deel van de dienst van de gemeente uitmaakt.

- De Paaskaars legt de verbinding met het nieuwe leven, dat ons door de opstanding van Christus gegeven is. Daarom is het in veel gemeenten gebruikelijk aan de (familie van de) dopelingen een doopkaars mee te geven, die aan de Paaskaars ontstoken wordt. Deze kan dan in de familie op bijzondere dagen branden, bv. op de verjaardag van de dopeling of de jaardag van de doop. Het zou ook goed zijn om de Paarkaars (of een kleinere kopie ervan) te branden, wanneer de gemeente een lid naar de begraafplaats begeleidt. Juist wanneer de uitvaartdienst niet in de kerk(zaal), maar in een uitvaartcentrum, crematorium of in de aula van een begraafplaats gehouden wordt, is het goed om dit teken van Pasen en van de verbinding met de gehele gemeente te laten zien.
- De Paaskaars moet niet misbruikt worden om de gemeente te disciplineren (als de kaars brandt zijn wij stil). Daarvoor moeten andere middelen gebruikt worden.

Denk aan een goede aansteker, die door de zaaldienst voor de dienst nog eens getest wordt. Lucifers zijn vaak beter dan een aansteker, die met gas werkt. Als de kaars niet aangestoken kan worden, is dat vaak een verstoring van het begin van de dienst. Denk aan de plaatselijke regels van de brandweer!

LITURGISCHE KLEUREN

Een andere traditie, die in sommige EBG gemeenten is overgenomen, ook al komt ze oorspronkelijk uit de katholieke en de lutherse traditie, is het gebruik van de kleuren van het kerkelijk jaar. Ook voor deze traditie geldt: het is niet verkeerd om er gebruik van te maken, als een gemeente dat wil. Maar als de kleuren van het kerkelijk jaar gebruikt worden, moet het zinvol gebeuren.

Terwijl in de katholieke en lutherse kerken, de kleuren in de antependia (voorhangsels voor het altaar en de kansel) gebruikt worden en in de stola van de predikant terug komen, is in de Broedergemeente de enige mogelijkheid het voorhangsel voor de liturgische tafel. Het feit, dat in de Broedergemeente het kerkelijk jaar van de traditionele kerken in grote delen gevolgd wordt, kunnen de vastleggingen uit deze traditie gevolgd worden, wel stellen wij voor om alleen de volgende kleuren te gebruiken:

- **Wit** (Christusfeesten):
Kerst 24 december t/m 6 januari. Pasen: Paasochtend t/m Hemelvaart
- **Paars** (Tijden van inkeer):
Advent: 1e advent t/m 4e advent, Lijdenstijd Estomihi t/m Goede Vrijdag
- **Rood** (Feesten van de Kerk) Pinksteren
- **Groen** alle andere tijden van het kerkelijk jaar

Omdat in de Broedergemeente de historische gedenkdagen altijd met de vraag van het wezen van de kerk te maken hebben, stellen wij voor ook op deze dagen (1 maart, 6 juli, 13 augustus, 21 augustus en 13 november, Hervormingsdag) de kleur **rood** te gebruiken.

Het moge duidelijk zijn, dat de kleuren van het kerkelijk jaar niet verplicht zijn in de Broedergemeente!

LEESROOSTER

Eveneens bij het kerkelijk jaar hoort het leesrooster, dat wij in de preekdiensten gebruiken. Ook hier bestaat in de Broedergemeente geen verplichting om een bepaald leesrooster te volgen. Wel is het een gewoonte geworden om het leesrooster van de Duitse lutherse kerk te

volgen, dat ook in het dagtekstenboekje afgedrukt wordt. Dit rooster verbindt de gemeenten in de Europees-Continental Provincie ook met de Broedergemeente in Suriname, die dit rooster eveneens in het dagtekstenboekje heeft en veelal ook gebruikt.

In de Lutherse kerk is het gebruikelijk in elke dienst tenminste het Evangelie en de lezing uit de brieven van de zondag te lezen. Verder worden per jaar de preekteksten uit een van de zes series gehaald met in elke serie teksten uit het Oude en het Nieuwe Testament. In het Nederlandse dagtekstenboekje staan de evangeliëlezingen, de brieflezing en de actuele preektekst aangegeven. De Psalmlezing en de oudtestamentische lezing van de zondag uit het Lutherse rooster zijn niet in ons dagtekstenboekje opgenomen.

De meeste gemeenten lezen in de zondagse diensten twee gedeelten uit de Bijbel, waarvan de tweede meestal de preektekst is. Het is in de Broedergemeente ook niet verboden om over beide teksten te preken. Het is wel aan te bevelen om in een dienst tenminste uit twee delen van de bijbel te lezen en daarbij ook regelmatig teksten uit het Oude Testament te gebruiken.

Het predikantenberaad van de Broedergemeente in Nederland heeft in 2020 besloten om niet het oecumenisch leesrooster van de Raad van Kerken te volgen. In de voorafgaande jaren waren er steeds weer voorstellen hierover gekomen. De verbondenheid met de Broedergemeente in onze kerkprovincie en in Suriname weegt toch zwaarder dan het meegaan met de oecumene in Nederland. Wel is het oecumenische leesrooster als bijlage in het dagtekstenboekje opgenomen.

In de Broedergemeente is het ook mogelijk over geheel andere teksten te preken. In vele gemeenten van de Protestantse Kerk in Nederland is het gebruikelijk om (altijd of van tijd tot tijd) een zogenaamde “lectio continua” te houden. Dat betekent, dat over meerdere hoofdstukken van een Bijbelboek achter elkaar gepreekt worden. Dat is niet altijd gemakkelijk. Echter geeft het de gemeente de mogelijkheid om langere verhalen van de bijbel eens goed te leren kennen. Ook bij ons kan dat weleens gedaan worden. Als de gemeente dit gebruik niet kent, is het goed om met een van de korte Bijbelboeken of verhalen te beginnen (Jona, Ruth of Esther). Denk bij de preek eraan, dat er altijd mensen zijn, die de laatste preek niet hebben gehoord. Ook de dagteksten (en hun context) kunnen geschikte preekteksten zijn. Het is zelfs een oude traditie in de EBG om op de gedenkdagen van de Broedergemeente de dagteksten te preken en ook in de dienst van oudejaarsavond.

TIPS VOOR DE MEDEWERKENDEN

Heel belangrijk is het om goed na te denken over het begin van de dienst: het woord van welkom. Het is in de Broedergemeente een goede traditie de dienst met een lied te beginnen. De gemeente heeft het eerste en trouwens ook het laatste woord.

Bij het woord van welkom ontstaat vaak een sfeer als in een schoolklas. De ouderling zegt: “Goede morgen zusters en broeders, jongens en meisjes” en wacht dan tot de gemeente antwoordt: “Goede morgen”. Denkt u er aan, dat de mensen elkaar al begroet hebben en dat uiteindelijk niet de Oudstenraad de gastvrouw is van de samenkomst / eredienst. Het is de Heer zelf, die ons uitnodigt samen te komen. Daarom is het goed om ook het welkom door de Oudstenraad met een Bijbelse tekst te beginnen (het woord voor de week bv. of de dagteksten). Degene, die de begroeting doet kan dan aansluiten: “met dit woord (voor de week of uit ons dagtekstenboekje) groet ik u in deze dienst”. Het is heel storend, wanneer iedereen, die later nog spreekt in de dienst weer begint met een “ook van mij nog een hartelijk welkom”. Ook de voorganger moet de gemeente niet nog eens persoonlijk begroeten.

Ook is het goed zo weinig mogelijk regieaanwijzingen in de loop van de dienst te doen. De meeste gemeenten hebben liturgieblaadjes of projecteren het verloop op de beamer. Het hoeft dan niet nog gezegd te worden, dat we opstaan. Ook moeten liederen niet aangekondigd worden. Je kunt de dienst ook zo goed volgen.

Nog een aspect, dat goed bedacht moet worden: wanneer staan wij in de kerkdienst, wanneer zitten wij. De Broedergemeente kent traditioneel een eenvoudige regel: wij staan, wanneer wij bidden. Op alle andere momenten zitten wij. Soms wordt – in navolging van andere kerken – minder opgestaan, omdat in de dienst mensen zijn, die niet goed kunnen staan. Maar de gebedshoudingen (staan en in de zangdienst en de viering van het Heilig Avondmaal ook het knielen) zijn een groot goed. Maken zijn toch duidelijk, dat de hele mens (geest en lichaam) deel zijn van onze eredienst. Het is goed om aan mensen, die niet kunnen staan, duidelijk te maken, dat zij zonder enige schroom mogen blijven zitten. In sommige gemeenten is een traditie uit de Angelsaksische kerken ingevoerd, om bij het zingen te staan. Maar beide tradities gaan niet goed samen, omdat het opstaan en gaan zitten, dan een te grote impact heeft op de deelnemers aan de kerkdienst. Wij pleiten ervoor om de traditie van de Broedergemeente te handhaven en tijdens het bidden te staan en op alle andere momenten te zitten.

Auteur:	Johannes Welschen
Jaar:	2019-2021
© Evangelische Broedergemeente • Intersynodale Liturgische Commissie voor Nederland	

ⁱ In de meeste Duitse gemeenten wordt in de dienst helemaal geen inzameling gehouden, maar alleen bij de uitgang.

ⁱⁱ Dat votum en groet in de liturgische traditie van de Europese Broedergemeente geen plek hebben, heeft te maken met het idee, dat het leven van de gemeente een voortdurende eredienst is en het moment van de samenkomst in de kerkzaal niet apart genomen mag worden, alsof de rest van het leven niet “in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest gebeurt”. Hiervan is al in de liturgische vormen in het gezangboek van de EBGN afgeweken.

ⁱⁱⁱ Zie boven: Theologische bezinning

^{iv} Dit is in de Duitse gemeenten totaal ongebruikelijk, in Zeist gebeurt het ook.

^v Vooral lied, toespraak en/of zegen voor de jarigen, soms ook troostdiensten

^{vi} Als het niet aan het begin van de dienst al is gebeden.